

ELEKTRONINIS POSŪKIS: NUO FIZINIO MIESTO LINK E-TOPOS MIESTO

Nerijus Milerius

Vilniaus universiteto Filosofijos katedra
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius
Tel. (370 5) 266 76 17
Faks. (370 5) 262 79 50
El. paštas: nerijus_miler@yahoo.com

Straipsnyje nagrinėjamas „elektroninis posūkis“, kuris akivaizdžiai pastebimas filosofinėje urbanistinių temų analizėje. Greta neutralaus miesto topos aprašymo, utopinių ir distopinių miesto vizijų susiformuoja teorinis diskursas, aprašantis miestą per e-topos prizmę. Naujasis diskursas filosofinėje miesto analizėje akcentuoja medijų poveikio miesto funkcionavimui bei globalizacijos procesų komponentą. Atskleidžiama, kaip „elektroninis posūkis“ pakeitė miestiečio, namų ir miesto erdvių interpretacijas. Parodoma, jog „elektroninio posūkio“ teorijose miestiečio sąmoningumas siejamas su skaitmeniais nervų sistemos parametrais, namai aprašomi kaip komunikacijos tinklais su pasauliu sujungti atviri dariniai, o miestas suprantamas ne per fizines struktūras, bet per dinamiškas srautų erdves.

Pagrindiniai žodžiai: miestas, e-topos, srautų erdvė.

Ilgą laiką miesto *topos* (sen. gr. *vietovė*) aprašymai be vargo gulė į iš anksto paruoštas, nusistovėjusias ir abejonių nekeliančias lentynas. Pirma, miesto topologinis aprašymas būdavo nukreiptas į esamą miestų *topos*, esamas miestų struktūras ir jų istorinę genezę, galimus padarinius ateičiai. Antra, miesto topologija kurdavo neegzistuojančių miestų modelius – *utopijas*, proto ar vaizduotės galiomis peržengiančias esamą miestų būklę. Trečia, niūrios prognozės ir pranašystės būdavo įvelkamos į *distopijų* drabužį, neraminantį savo spalvų niūrumu ir abejone bent kokiomis pozityvesnėmis miestų perspektyvomis.

Tačiau į kokią lentynos vietą įrašyti tą sparčiai besivystantį diskursą, kurio programine

gaire galėtume pavadinti Williamo J. Mitchello darbą „E-topija“, aprašiusį „elektroninį posūkį“ ir, kaip išduoda pavadinimas, įtinklintą elektroninį ir skaitmeninį miestą? Kadaise sukurti miestų aprašymai, kuriuose būdavo akcentuota gamtos ir technikos įtampa, neišvengiamai imdavo balansuoti ties utopinio / distopinio diskurso riba. Dabar, žiūrint iš šių dienų perspektyvos, pati perskyra tarp gamtos ir technikos jau atrodo pernelyg pasenusi. Vis dėlto utopiniai / distopiniai motyvai niekur neišnyko ir persikėlė į *digifilų* ir *digifobų* susikirtimus (Mitchell 2002:14). Kaip ir praėjusių laikų technikos simpatikai, digifilai, matyt, tiki, jog dirbtinis intelektas ne užgoš, bet, priešingai, sudarys išskirtines sąlygas žmogaus intelekto saviraiškai.

Kaip ir technikos oponentai, digifobai skelbia, jog digitalinis amžius bus nuosmukio, o galbūt ir visiškos degradacijos epocha.

Akivaizdu: įtinklinto elektroninio ir skaitmeninio miesto *topos* aprašymas iš tiesų nereitai apima ne vien esamą miestą, bet ir galimus (fantastinius?) miesto būvius. Šiuo atžvilgiu elektroninio miesto modeliai supanašėja ar netgi susilieja su utopinėmis ar distopinėmis miesto vizijomis. Tačiau, kaip teigė „E-topijos“ autorius Mitchellas, tos naujos miesto galimybės, kurios atsiveria aprašant elektroninį miestą, turėtų būti ne numanomos futurologinėmis prognozėmis, bet projektuojamos atsižvelgiant į esamą ekonominę, socialinę ir kultūrinę miesto situaciją. Jeigu pavyktų susilaikyti nuo rožinių ar apokaliptinių pranašysčių, tuomet greita miesto topologijų, utopijų ir distopijų galėtume įrašyti ir naująjį – etopinį – miesto aprašymo būdą, miestą praveriantį per e. vietas (Mitchell 2002: 14).

Elektroninio gyvenimo laipsniai

Metodologinio pobūdžio painiava, į kurią patenkame norėdami įrašyti etopinį miesto diskursą į kitų miesto aprašymo tipų gretą, yra susijusi su paties aprašymo taikinio – e. miesto – statuso kontroversijomis. E. miestas nėra paprastas fizinis dabarties miestas su materialiais namais, gatvių tinklu ir aiškiai nubrėžtomis miesto ribomis. Tačiau e. miestas nėra ir paprastas ateities miestas, kurio kontūrus dar tik galima numatyti.

Užuot bandžius apibrėžti e. miestą per materialias ir regimas formas, verčiau traktuoti jį kaip tam tikrą procesualų būvį arba, kaip siūlo M. Castellsas, kaip srautų erdves (Castells 2005: 373). Pagal savo statusą e. miesto sąvoka analogiška tokiai visuotinai linksniuojamai sąvokai kaip „globalus pasaulis“. Pasak Zygmunto Baumano, šalia globalizacijos procesų reikėtų išskirti lokalizacijos procesus (Bauman

2002: 8). Globalizacijos ir lokalizacijos kriterijumi tampa mobilumas. Neturintys galimybių būti mobilūs lokalizuojami per prievartą ir negali būti laikomi tokiais pat „globalaus pasaulio“ piliečiais kaip tie, kurie per mobilumą integruoti į „globalaus pasaulio“ tinklą. Vadinausi, du vienas šalia kito gyvenantys ar gatve žingsniuojantys žmonės priklauso „globaliam pasauliui“ nevienodu mastu.

Analogiška diferenciacija pastebima ir tada, kada svarstoma e. miesto sąvoka. Tiesa, ši diferenciacija dažnai nėra pastebima (plika) akimi. Pažvelkime, pavyzdžiui, į Vilnių kaip e. miestą pristatantį tinklalapį www.akl.lt/projektai/phare-konferencija/3_GRakauskas_eMiestas.pdf. Iš pirmo žvilgsnio bet kokią mintį apie diferenciaciją neigia programinis Vilniaus kaip e. miesto – „miesto visiems“ – šūkis. E. miesto grandys – e. piliečiai, transporto sistemos, e. sveikata, e. bilietai, viešieji interneto centrai, e. valdymas, e. švietimas, e. saugumas – tarsi ir turėtų apimti visus fizinio Vilniaus gyventojus. Kada visos šios e. miesto grandys ims funkcionuoti, iš tiesų apraizgys net ir dar menkai įtinklintus Vilniaus užkaborius.

Tačiau, sekant jau minėtu Castellsu, derėtų išskirti įtinklinimo laipsnius ir formas. Kad ir kaip tai būtų paradoksalu, kartais menkesnis atviro įtinklinimo laipsnis liudija ne menkesnį dalyvavimą e. mieste, bet, priešingai, didesnę galimybę kurti jo formas. Būtent toks yra informacinio elito, kuris struktūriškai atitinka baumaniško globalizuoto ir mobilaus elito kategoriją, statusas – informacinis elitas kuria informacinius srautus ir įtinklina miestą, bet pats, anot Castellso, „nenori tapti srautu“. Kurdamas e. miestą kaip atvirą sistemą, informacinis elitas naudoja išskirtinėmis galiomis nustatyti savo bendruomenės ribas, kurias galima suvokti tiek fizine – izoliuotų ir uždarų elitinių kvartalų, – tiek technologine bei informacine – prieigos prie privilegijuotų ir liaudžiai

neprieinamų informacijos šaltinių – prasme. Tad tarp kokios nors senolės, kurią anūkas užregistravo į polikliniką per internetą ir taip integravo ją į e. sveikatos srautus, ir kokio nors informacinio elito atstovo gali glūdėti radikali praraja. Tarsi ironizuodamas e. miesto elitą, Castellsas teigia, jog tokiam elitui būdingas vienodas gyvenimo stilius, kurį sudaro „reguliarus naudojimas SPA (sūkurinėmis, masažinėmis ir kt. voniomis) įranga <...> ir bėgiojimas riste; priviloma dieta iš grilyje keptos lašišos ir žaliųjų salotų, kurios japoniškas funkcinis ekvivalentas yra *udon* ir *sashimi*; šviesios zamsos spalvos sienos, turinčios sukurti jaukią atmosferą patalpoje; plačiai paplitę nešiojamieji kompiuteriai su internetu prieiga; verslo kostiumų ir sportinės aprangos derinys, „unisex“ (vienalyčio) stiliaus apranga ir t. t.“ (Castells 2005: 409). Taigi akivaizdu: nors formaliai tiek numanoma senolė, tiek numanomas informacinis / informacinė snobas / snobė priklausytų tam pačiam e. miestui, tačiau šio e. miesto „rajonai“ tebutų menkai atpažįstami. Skiriamoji riba, atibojanti vieną e. miesto „rajoną“ nuo kito, butų informacijos srautų kūrimo ir valdymo galios.

Elektroninis sąmoningumas

Kiek ironiškas Castellso privilegijuoto e. miestiečio aprašas į šiuolaikinio miesto gyventojo tapatybę verčia pažvelgti kiek atidžiau. Atrodo, kad tiek senolė, tiek snobas / snobė gyvenimo e. mieste stilių eksploatuoja skirtingu būdu.

Kokios yra pradinės gyvenimo e. mieste prielaidos, jau pakankamai seniai yra atskleidęs Marshallas McLuhanas. Pasak gerai žinomos ir banalia tapusios jo tezės, mūsų kūnus ir centrinę nervų sistemą pratęsia įvairios medijos. Kiek miglotą McLuhano minties eigą geriausiai praskaidrina pavyzdžiai. Paimkime vieną paprasčiausių kūno medijų – batus. Kaip ir kiekviena kita medija, batai, pasak McLu-

no, yra mūsų kūno tęsinys. Kiekvienas kūno tęsinys ne tik paveikia tą kūno dalį, kurią pratęsia, bet ir pertvarko visą kūno juslių konfigūraciją. Taigi batai ne tik pratęsia pėdas, bet ir perkeičia kitų kūno dalių, pavyzdžiui, rankų, jautrumą ir funkcijas. „Naujas tęsinys sukelia naują visų juslių ir sugebėjimų pusiausvyrą, formuojančią, kaip mes sakome, „naują požiūrį“ – naujas nuomones ir prioritetus daugelyje sričių (McLuhan 2002: 130). Paprastai tariant, apsiavęs batus, žmogus ima kitaip liesti daiktus rankomis ir netgi kitaip mąstyti.

Nors McLuhano tezės dažnai atrodo pernelyg ekstravagantiškos ir nepamatuotos, vis dėlto centrinė jo teorijos asis atrodo nenuginčijama – žmogus nėra izoliuotas nuo jį supančios aplinkos, tad užuot kalbėjus apie žmogaus ir jo pasaulio dualizmą, būtina stebėti, kaip į žmogaus akiratį integruoti daiktai (medijos) keičia jo jusles ir savivoką. Minėta batų (o kartu ir drabužių) integracija į žmogaus pasaulį tėra pradinė žmogaus „juslių ir sugebėjimų“ revoliucija, kurios nustatytą juslių pusiausvyrą perkeičia kiti kūno tęsiniai – namai ir miestas. Būtent mieste įvyksta perėjimas nuo mechaninių technologijų, kurios užtikrina maksimalią kūno tęsinių sklaidą, prie elektroninių technologijų, kurių energija investuojama į centrinės nervų sistemos tęsinius. Jau XX amžiuje elektroninių technologijų pratęsta centrinė nervų sistema pasiekia tokius mastus, kad apjuosia visą Žemės rutulį ir taip panaikina kūniškas laiko ir erdvės skirtis. Taigi elektronikos technologijų amžiaus žmogus apibrėžiamas ne per kūniškas ribas, bet per tokią centrinę nervų sistemą, kuriai būdingi elektroniniai ar, kaip vėliau po McLuhano pakartoja Billas Gatesas (Gates 1999: 15) ir minėtasis Mitchellas (Mitchell 1999: 28), skaitmeniniai parametrai.

Visų digifobų siaubui e. miestietis yra „skaitmeninė būtybė“. Tačiau, prisimenant garų šūkį ŠMC „Visi yra menininkai, bet ne

kiekvienas menininkas tai žino“, galima teigti, jog ne kiekvienas e. miestietis eksploatuoja skaitmenines nervų sistemos galias. Kad ir kaip paslaptinai skambėtų „skaitmeninės nervų sistemos“ kategorija, ją sudaro keli elementarūs šiuolaikinio pasaulio dėmenys. Pirma, tai momentinis informacijos sklaidimo greitis, kuris, pasak McLuhano, pranoksta bet kokios kitos medijos – laivo, lėktuvo, net kosminės raketos – greitį. Antra, tai savivokos pertvarkymas pagal momentinio informacijos greičio parametrus – kaip siūlo Gatasas, minties greičio pri-gretinimas atsivėrusiems skaitmeniniams greičiams. Panašu, kad senolės ir sąmoningo (sno-bo ar ne) informacijos vartotojo gyvenimą e. mieste skiria sąmoningumas. Tuomet, kai senolė informacinėmis technologijomis naudo-jasi kaip atsitiktiniais įrankiais, sąmoningas in-formacijos vartotojas pagal naująsias medijas, McLuhano žodžiais, formuoja naujus priori-tetus ir savąsias nuomones.

Elektroniniai namai

Kadangi e. miestietis, kaip *homo electronicus* ar digitalinė būtybė, nėra izoliuotas ir atsisklei-džia tik per jį supantį komunikacinį ir infor-macinį tinklą, natūralu, kad e. miestiečio trans-formacijos geriausiai matomos pačioje arti-miausioje jo aplinkoje, t. y. namuose. Namai yra glaudžiai susiję su žmogaus tapatybe. To-dėl vyraujantis namų tipas leidžia, pirma, re-konstruoti žmogaus psichinės sąrangos pobū-dį, antra, fiksuoti perėjimą nuo *homo mecha-nicus* prie *homo electronicus*.

Su jam būdinga ekstravagancija Marshal-las McLuhanas teigė, jog savo pradinėje fazė-jе namai turi būti suvokti kaip antrosios žmo-gaus kūno odos – drabužių – tęsinys. Tiek dra-bužiai, tiek namai atlieka tą pačią funkciją – išsaugoti šilumą bei energiją ir pritaikyti su-taupytus išteklius naujoms galioms bei reik-

mėms. Skirtumas tarp drabužių ir namų esąs tik tas, jog drabužiai funkcionuoja kaip indivi-duali, o namai – kaip kolektyvinė „oda“ (McLuhan 2003: 128).

Kūniškosios McLuhano metaforos gali trik-dyti ar net klaidinti, tačiau netgi tokioje poetiš-kai metaforiškoje kalboje neįmanoma nepaste-bėti viena – kūno ir namų jungties. Namai pratę-sia kūną. Tačiau kartu ir kūniškumas apibrėžia namus. Kūno ribos išplečiamos namų erdvėmis, o namų erdvės „įkūnijamos“, t. y. organizuoja-mos apie kūno *čia ir dabar*. Tokia, įkūnyta, namų erdvė matuojama žmogaus jutimų – regos, klaus-os, lytos ir kt. – parametrais ir sudaro, Johno Tomlinsono žodžiais, žmogaus „fenomenaliojo pasaulio“ pagrindą (Tomlinson 2002: 123). Fe-nomenalus, įkūnytas pasaulis išsidėsto kūno ar-tume, o visos kitos pasaulio zonos skirstomos į nevienodu atstumu nuo kūno *čia ir dabar* nuto-lusias zonas. Be to, pasak Tomlinsono, būtina kal-bėti ne vien apie kūno ir namų dermę, bet ir apie įkūnytų namų galią žmogaus tapatybei. Pritar-damas Ann Game, jog namai grindžia tąsą, sau-go subjektą nuo išskaidymo, Tomlinsonas nubrė-žė paralelę tarp namų ir žmogaus tapatybės są-rangos (Tomlinson 2002: 125). Apie kūniškąją ašį sutelkti namai akivaizdžiai vaidina „integracinį“ ir „saistantį“ vaidmenį. Suteikdami pastogę, jie globoja ir sutelkia. Sekdamas Marcu Auge, tokį, integracinį, apie *čia ir dabar* sutelktą namų mo-delį Tomlinsonas metaforiškai vadina Hestijos, mitologinės namų židinio deivės, vardu. Nors il-gą laiką vyrauja būtent Hestijos namų tipas, šių dienų pasaulyje jį įveikia Hermio tipo namai (Tomlinson 2002: 125).

Bet kam, susipažinusiam su antikos mitolo-gija, žodžių junginys „Hermio namai“ skamba kaip klasikinis *contradictio in adjecto* – priešta-ringų sąvokų derinimas. Būdamas pasiuntinys, Hermis apibrėžiamas ne per stabilumą ir rimtį, bet per judėjimą ir veržlumą. Priešingai nei Hes-tija, kurią tiksliausiai simbolizuoja namų cen-

tre rusenantis židinis, Hermis asocijuojasi su namų riba – slenksčiu, kurį jis peržengia atnešdamas žinią ir įeidamas vidun bei išnešdamas žinią ir išeidamas išorėn. Junginyje „Hermio namai“ Hermio mobilumas ir atvirumas kelionei neišvengiamai susikerta su namų sąvokoje įprastai numanomu fiziniu tvarumu ir uždarumu.

Taigi namų kaita iš Hestijos į Hermio tipą žymi ne evoliucinį pokytį, bet radikalią transformaciją. Kadangi Hestijos tipo namai į vieną darinį sujungia kūną, fizinį namo modelį ir žmogaus psichinės sąrangos charakteristikas, namams transformuojantis į Hermio tipo namus, kinta visi šie trys dariniai: kūniškojo – fenomenaliojo – pasaulio ribos, fizinis namo modelis ir žmogaus psichinė sąranga.

Uždara, joslėmis apibrėžta fenomenalųjį pasaulį praplečia informacinės medijos, kadaise nepasiekiamus, tolimuosius pasaulio laukus įkeliančios į kūnišką *čia ir dabar* artumą. Tai, kas anksčiau būdavo prieinama arba vien vaizduote, arba fiziškai, bet tik įveikus ilgą erdvinį nuotolį ir sugaišus daug laiko, dabar akimirksniu tampa tarsi „pasiekiamą ranka“. Integravus tolimuosius pasaulio laukus į medijuotą artumą, Hermio „atvykimai“ ir „išvykimai“ praranda fizinės kelionės statusą ir transformuojasi į vidų ir į išorę nukreiptais informacijos vektoriais. Atitinkamai transformuojasi ir namų bei individo samprata. Namai įtraukiami į informacinių srautų tinklą ir perkeičiami į atvirą, kintantį komunikacinį visa apimančio tinklo darinį, kurio integralia dalimi tampa „atviras“ individas.

LITERATŪRA

- Bauman, Z. 2002. *Globalizacija*. Vilnius: Strofa.
- Castells, M. 2005. *Tinklaveikos visuomenės raida*. Vilnius: Poligrafija ir Informatika.
- Gates, B. 1999. *Business@The Speed of Thought. Using Digital Nervous System*. New York: Warner Books.
- McLuhan, M. 2003. *Kaip suprasti medijas*. Vilnius: Baltos lankos.
- Mitchell, W. J. 1999. *City of Bits*. Massachusetts: MIT Press.
- Mitchell, W. J. 2002. *E-topija*. Vilnius: Pasviręs pasaulis.
- Mitchell, W. J. 2004. *Me. The Cyborg Self and the Networked City*. Massachusetts: MIT Press.
- Tomlinson, J. 2002. *Globalizacija ir kultūra*. Vilnius: Mintis.

ELECTRONIC TURN: FROM PHYSICAL CITY TOWARDS E-TOPOS

Nerijus Milerius

Summary

The author deals with the “electronic turn” which is evidently present in philosophical analysis of urban subjects. As the effect of such turn, along with three traditional theoretical discourses, neutral descriptive analysis of the urban *topos*, utopias and dystopias, a new urban discourse of *e-topos* has been establishing itself. The new urban discourse lays stress on the outcomes of the media and the processes of globalization for the city life and its structures. In the artic-

le, an essential shift in the interpretation of citizen, home and urban spaces is revealed. Theories contributing to “electronic turn” analyze urban citizen through the prism of digital parameters of the nervous system, describe the home as the open units integrated into the communication network, reveal the city not through its material structures, but through the dynamic space of flows.

Keywords: city, *e-topos*, space of flows.